

СЛОВА ПРА СЛОЎНІКІ

Шахоўская, С.У. Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця / С.У.Шахоўская; навук. рэдагаванне П.А.Міхайлава. – Мінск: Красная звезда, 2012. – 258 с.

Працяглы час тэарэтычная лексікаграфія знаходзілася на перыферыі беларускай лінгвістыкі. З аднаго боку, навуковымі і навукова-адукацыйнымі ўстановамі, а таксама асобнымі спецыялістамі дастаткова актыўна публікаваліся разнастайныя слоўнікі і даведнікі, а з другога – самі метадалагічныя асновы лексікаграфічнай дзейнасці распрацоўваліся, у асноўным, фрагментарна – на ўзроўні канструявання асобных мікраканцэпцый пад рэалізацыю канкрэтных прасектаў.

Па нашых падліках, з агульнай колькасці кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый, абароненых па беларусістыцы за апошнія 20 гадоў, толькі каля 1% работ у той ці іншай ступені закранаюць праблематыку, звязаную з тэорыяй і гісторыяй лексікаграфіі. Разам з тым, ва ўмовах інфарматызацыі сучаснага грамадства сацыяльная значнасць слоўнікаў няўхільна павышаецца, паколькі лексікаграфічныя выданні не толькі фіксуюць сукупнасць ведаў, якімі валодае чалавецтва ў пэўную эпоху, але і з'яўляюцца найбольш надзейным інструментам навуковага пазнання. У цэлым, у пачатку XXI ст. можна канстатаваць, што лексікаграфія ўжо аформілася ў самастойную інтэрдысцыплінарную навуку, якая мае свой аб'ект (сістэма мовы як адзінства прыватных падсістэм – лексічнай, фаналагічнай, граматычнай) і прадмет (сістэма спосабаў арганізацыі моўнай інфармацыі).

Сучаснае беларускае мовазнаўства ўжо даўно адчувае патрэбу ў распрацоўцы комплекснай гісторыі развіцця айчыннай лексікаграфіі, у параўнальным апісанні тысяч апублікаваных слоўнікаў і стварэнні на гэтай аснове шматаспектнай тэорыі нацыянальнай лексікаграфіі. Манаграфія С.Шахоўскай “Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне,

сучасны стан, вектары развіцця” – сур’ёзны крок у гэтым кірунку. У кнізе на аснове падрабязнага аналізу васьмі дзясяткаў анамастычных слоўнікаў XIX – XXI стст., апублікаваных на тэрыторыі Беларусі, а таксама выданняў, якія надрукаваны за межамі краіны і ўключаюць беларускі матэрыял, вывучаюцца сродкі і спосабы арганізацыі онімнай лексікі ў антрапанімічных і тапанімічных слоўніках.

Манаграфія складаецца з пяці асноўных раздзелаў, у кожным з якіх ёсць навуковыя факты і высновы, якія дазваляюць канстатаваць наватарскі характар праведзенай працы.

У кнізе раскрываецца ступень навуковай распрацаванасці найважнейшых праблем антрапанімікі і тапанімікі ў работах беларускіх лінгвістаў (Я.Адамовіча, А.Валасенкі, Н.Багамольнікавай, М.Бірылы, Г.Івановай, І.Капылова, А.Копача, В.Лемцюговай, Г.Мезенкі, А.Рогалева, С.Янушкевіча і інш.), акрэсліваецца кола тэарэтычных пытанняў, якія пакуль не атрымалі адназначнага вырашэння ў сучаснай анамастычнай лексікаграфіі (прынцыпы фарміравання рээстра, распрацоўка аптымальнай структуры слоўнікавых артыкулаў, дэфініраванне онімаў, вызначэнне аб’ёму і месца экстралінгвістычнай інфармацыі ў слоўніку і інш.).

У раздзеле, прысвечаным вывучэнню стану, праблем і задач беларускай тэарэтычнай лексікаграфіі, аўтарам прапанаваны агляд найважнейшых усходнеславянскіх, еўрапейскіх і амерыканскіх даследаванняў у галіне тэорыі лексікаграфіі, прычым многія з ахарактарызаваных работ дагэтуль былі малавядомымі беларускім навукоўцам (працы С.Аткінс, А.Бежуа, Л.Іарданскай, С.Ландау, І.Мельчука, М.Рундэла, Б.Свенсана, П. ван Стэркенбурга, Р.Хартмана, Ф.Хаўсмана і інш.). Акрамя таго, у манаграфіі ўпершыню вылучаюцца і апісваюцца прыярытэтных кірункі айчыннай тэарэтычнай лексікаграфіі. Так, С.Шахоўская сістэматызуе і падрабязна характарызуе даследаванні ў галіне гісторыі айчыннай навукі пра слоўнікі, вопыты па стварэнні тыпалогіі слоўнікаў, праектную лексікаграфію, даследаванні па вывучэнні структурна-зместавых асаблівасцей слоўнікаў,

лексікаграфічную крытыку, а таксама аналізуе распрацоўку і ўкараненне інфармацыйных тэхналогій у лексікаграфіі. Натуральна, што для гэтага аналізуецца значны аб'ём фактычнага матэрыялу – публікацыі В.Шчэрбіна, М.Байкова, М.Гуліцкага, С.Запрудскага, М.Кандрацюка, І.Капылова, У.Кошчанкі, А.Крукоўскага, В.Лемцюговай, К.Любецкай, М.Судніка і інш.

Абгрунтавана акрэсліваецца кола навуковых праблем, што з'яўляюцца перашкодай для арганічнага развіцця беларускай лексікаграфіі і патрабуюць свайго далейшага тэарэтычнага вывучэння. На думку С.Шахоўскай, да найбольш актуальных з іх адносяцца: распрацоўка агульнай канцэпцыі развіцця беларускай лексікаграфіі ў цэлым і гісторыі прыватных лексікаграфічных кірункаў – у прыватнасці; маніторынг і аналіз працэсаў, што адбываюцца ў сучаснай беларускай лексікаграфіі; стварэнне несупярэчлівага апісання структурна-зместавых характарыстык найбольш аўтарытэтных нацыянальных слоўнікаў; даследаванне вартасцей і недахопаў алфавітнай і алфавітна-гнездавой макраструктуры розных лінгвістычных слоўнікаў; стандартызацыя фармальнага прадстаўлення і зместавай напоўненасці слоўнікавых артыкулаў розна тыпу лексікаграфічных выданняў.

Асобнай увагі заслугоўвае перыядызацыя гісторыі беларускай анамастычнай лексікаграфіі, прапанаваная С.Шахоўскай, якая на аснове шэрагу крытэрыяў вылучыла і абгрунтавала тры перыяды ў развіцці нацыянальнай анамастычнай лексікаграфіі – прапедэўтычны (канец XIX ст. – першая палова 1920-х гг.), перыяд станаўлення (другая палова 1920-х – 1950-я гг.) і перыяд інтэнсіўнага развіцця (1960-я гг. – пачатак XXI ст.). Упершыню ў беларускім мовазнаўстве прааналізавана дынаміка станаўлення айчыннай анамастычнай лексікаграфіі, сістэматызаваны асаблівасці айчынных тапанімічных і антрапанімічных слоўнікаў ад “Лексікона славенарускага” П.Бярынды (1653) да сучасных выданняў Г.Мезенкі, У.Генкіна, А.Усціновіч і інш. Важна адзначыць, што найбольш падрабязнае асвятленне ў манаграфіі атрымалі маладаступныя сучаснаму чытачу слоўнікі

XIX – XX стст. – “Этимология местных названий Витебской губернии” Ю.Трусмана (1897), “Географического словаря русской земли” М.Барсава (1865), “Географический словарь Жомойтской земли XVI столетия” I.Спрогиса (1888), а таксама друкаваныя і рукапісныя работы М.Марошкіна, А.Стэкerta, М.Тупікова, В.Ластоўскага, Т.Мікалаева, М.Федароўскага і інш.

Асноўная частка манаграфіі прысвечана вывучэнню структурна-зместавых асаблівасцей беларускіх анамастычных слоўнікаў. Аўтар абавіраецца на паняцці мега-, макра- і мікраструктуры слоўніка і паслядоўна аналізуе пабудову наяўных тапанімічных і антрапанімічных лексікаграфічных выданняў, даследуе функцыянальную нагрузку кожнай з частак слоўнікавага артыкула (зоны намінацыі, зоны варыянтаў, зоны памет, зоны ідэнтыфікацыі, зоны этымалогіі, зоны экстралінгвістычнай інфармацыі, зоны дэрыватаў, зоны ілюстрацый). У рабоце вырашаецца шэраг дыскусійных пытанняў пабудовы слоўнікаў, многія з якіх маюць ключавое значэнне для далейшай эфектыўнай сістэматызацыі онімнага матэрыялу: уключэнне / неўключэнне ў рэестр географічных тэрмінаў-ідэнтыфікатараў (*лес, поле, сенажаць*), прэзентацыя апісальных канструкцый (*Міма дома Яна Хайноўскага вуліца*), размяшчэнне аб’ектнай і атрыбутыўнай частак лем (*вёскі Дзедаў Курган, Камяніца Горная*), апісанне тапонімаў з нумаратыўным кампанентам (*вёска Вецярэвічы 2, Другія Вецярэвічы*), фіксацыя тапонімаў-арыенціраў (*поле За мельніцаю, урочышча На клінку, сенажаць Ля баракаў*), унармаванне спосабаў апісання варыянтных і сінанімічных найменняў, размежаванне зоны ідэнтыфікацыі з зонай намінацыі і зонай экстралінгвістычнай інфармацыі і інш.

Асобны раздзел даследавання прысвечаны стварэнню і навуковаму абгрунтаванню тыпалогіі беларускіх анамастычных слоўнікаў. Аўтар прапануе тры асноўныя крытэрыі для тыпалагізацыі лексікаграфічных выданняў: аб’ект апісання, макраструктура і мікраструктура.

У адпаведнасці з аб’ектам лексікаграфічнага апісання беларускія анамастычныя слоўнікі размяжоўваюцца паводле відаў онімаў, якія

характарызуюцца ў выданні, на агульныя (уключаюць некалькі відаў анамастычных найменняў) і прыватныя (апісваюць адзін пэўны від). Прыватныя падзяляюцца на слоўнікі ўласных асабовых імён, слоўнікі прозвішчаў, слоўнікі псеўданімаў, слоўнікі патрымонімаў. Сярод прыватных тапанімічных выданняў вылучаюцца слоўнікі гідронімаў, урбанонімаў, айконімаў, адтапонімічных дэрыватаў і мікратапонімаў.

Паводле *макразструктуры* С.Шахоўская адрознівае слоўнікі, у якіх онімы падаюцца ў алфавітным і алфавітна-гнездавым парадку. Для лексікаграфічных прац у галіне анамастыкі характэрна выкарыстанне алфавітнага тыпу макразструктуры. У адпаведнасці са спецыфікай *мікразструктуры* вылучаюцца анамастычныя слоўнікі стандартнай, звужанай і пашыранай мікразструктуры.

Прапанаваная даследчыкам тыпалогія слоўнікаў уяўляецца не толькі шматаспектнай, але і несупярэчлівай. Натуральна, што вынікам узнікнення і ўкаранення новых лінгвістычных ідэй у перспектыве можа стаць стварэнне новых тыпаў слоўнікаў. Несумненнай вартасцю прапанаванай тыпалогіі з'яўляецца яе адкрыты характар: пры з'яўленні новых лексікаграфічных выданняў яны зоймуць сваё месца ў існуючай матрыцы, не парушаючы яе адзінства.

Заклучны раздзел манаграфіі прысвечаны вывучэнню лексікаграфічнай прадстаўленасці розных разрадаў беларускай онімнай лексікі і акрэсленню шляхоў далейшага развіцця нацыянальнай анамастычнай лексікаграфіі.

Аўтар прыходзіць да заканамернай высновы, што стан развітай мовы вымагае больш пільнай увагі даследчыкаў да многіх аспектаў апісання айчыннага анамастыкону, таму адной з задач нацыянальнай анамастычнай навукі з'яўляецца стварэнне лексікаграфічных выданняў, прысвечаных каталагізацыі беларускіх фітонімаў, заонімаў, псеўданімаў, патрымонімаў, імён-мянушак і пад., а таксама факталагічнае абнаўленне ўжо апублікаваных прац.

У гэтым жа раздзеле прапануецца спосаб практычнай ліквідацыі дысбалансу, які назіраецца паміж актыўным энцыклапедычным апісаннем водных аб'ектаў Беларусі і адсутнасцю лінгвістычнай сістэматызацыі адпаведных гідранімічных адзінак – праект электроннага зводнага слоўніка беларускай гідранімічнай лексікі на мове DSL (Dictionary Specification Language) у кодзіроўцы Unicode, які павінен стаць першым вопытам сістэматызацыі беларускіх лімнанімаў, патамонімаў, гелонімаў, бургонімаў і інш.

Важным дапаўненнем да тэарэтычнай інфармацыі з'яўляюцца арыгінальныя ілюстрацыйныя матэрыялы, змястоўныя схемы і табліцы, карпатліва падрыхтаваныя аўтарам манаграфіі.

Трэба дадаць, што навуковая праца рэдка выклікае столькі пазітыўных эмоцый. Манаграфія С.Шахоўскай – менавіта такі рэдкі выпадак. Прычыны гэтага бачацца, з аднаго боку, у бездакорным паліграфічным выкананні даследавання, а з другога – у прафесіяналізме аўтара, у якога атрымалася зрабіць не толькі глыбокае і лагічнае, але і вельмі патрэбнае выданне. Падаецца, што асноўныя паложэнні і вывады манаграфічнага даследавання С.Шахоўскай, а таксама распрацаваныя прынцыпы класіфікацыі моўнага матэрыялу могуць быць выкарыстаны ў тэарэтычных і прыкладных работах па лексікаграфіі і анамастыцы, а таксама для забеспячэння дзейнасці па каталагізацыі геаграфічных назваў, ажыццяўленні дзяржаўнага кантролю за складаннем нарматыўных даведнікаў і слоўнікаў (тапанімічных і антрапанімічных), падрыхтоўкі нарматыўных актаў, накіраваных на фарміраванне і рэалізацыю адзінага падыходу да найменавання і перайменавання беларускіх тапанімічных аб'ектаў.

*Дзмітрый Дзятко, загадчык кафедры
беларускага мовазнаўства БДПУ імя Максіма Танка*